

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І.МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

БОДИРЄВ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

ПОЛІТИЧНИЙ СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКИХ ІРОМАД
ДРУГОЇ ПОЛ. ХІХ СТ.

23.00.01. - Теорія та історія політичної науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

00755805 (U)

АВ 32.919

Робота виконана в Одеському державному університеті
ім. І.І.Мечникова.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
РЕЗНИК ФЕДІР ВОЛОДИМИРОВИЧ

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
академік Української академії політичних
наук МУСІНО АРКАДІЙ ВАСИЛЬОВИЧ
кандидат філософських наук, професор
КІРИЛЮК ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

Провідна організація: Львівський державний університет
імені І.Я.Франка, Міністерство освіти
Україна, м. Львів

Захист відбудеться "23" вересня 1995 року,
о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.24.12
з політичних наук при Одеському державному університеті імені
І.І.Мечникова за адресою: 270105, м. Одеса-5, вул. Генуезька, 22,
к. 212.

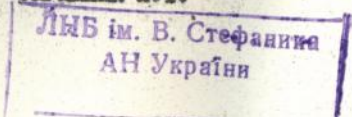
З дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Одеського дер-
жавного університету імені І.І.Мечникова за адресою: 270100,
м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий "___" _____ 1995 року.

вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доцент

В.Скрипник

СКРИПНИК А.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

Історія політичної думки національних рухів – одна з найважливіших і найцікавіших галузей політології. Процес відродження національної самосвідомості народів, поступове ускладнення організаційних форм боротьби за національну свободу і, врешті-решт, утворення нових національних держав, що автоматично призводить до кардинальних змін міжнародного силового поля, – все це є одним з головних двигунів політичної еволюції людства. Досить лише зазначити, що за останнє століття кількість суверенних держав у Європі збільшилась з 25 /1895 р./ до 42 /1995 р./. У цьому контексті історія національно-політичного відродження України, другої за розміром території і чисельністю населення слов'янської держави світу, є, можливо, найбільш вражливим прикладом подібного роду процесів.

На жаль, політичній думці українського національного руху не шастало на ґрунтовні наукові дослідження. Тоталітарний більшовицький режим пильно стежив за тим, щоб небезпечно для нього питання національного та політичного становлення українського народу так і залишилось білою плямою в його історичній свідомості. Перевага надавалась вивченню тієї тенденції в політичному житті Російської імперії ХІХ ст., яка призвела до створення більшовицької державної системи. Саме тому радянські дослідники, які займалися проблемами соціальних і політичних рухів в Україні у другій пол. ХІХ – поч. ХХ століть, всю увагу зосереджували лише на ліворадикальних революційних течіях загальноросійського значення. Таким чином, за радянської доби детального аналізу проблеми українського національного та політичного руху /друга пол. ХІХ ст./ зроблено не було. Як не було зроблено спеціальних досліджень, присвячених окремим елементам цього руху: громадам, політичним партіям, просвітам, думським фракціям і головне – ідеологічним течіям, на яких базувались ці формації. Дослідники якщо й зупинялися на цих питаннях, то лише побіжно, у контексті загальнореволюційної тематики і неодмінно розставляючи при цьому виривальні наголоси. Між тим вивчення окремих елементів українського національного руху вкрай необхідна, бо без цього етапу

досліджень абсолютно неможливо уявити собі цілісну картину українського національного відродження XIX - поч. XX ст., яке призвело до відтворення української державності у 1917 році. Так само як не можна зрозуміти глибокі причини поразки ідеї державної незалежності України під час визвольних змагань 1917-1920 років.

Актуальність теми обумовлюється також і тим, що за часи більшовизму процес денационалізації українського народу значно поглиблювався, і національне відродження кінця XIX століття у багатьох випадках змушене повторювати вже пройдені етапи в кінці XIX та на початку XX століть. У зв'язку з ним досвід попередників набуває величезного значення у справі формування національної самосвідомості народу, подоланні наслідків тривалої денационалізації. Об'єктивне знання історії політичного мислення українського відродження XIX - поч. XX ст. буде активно сприяти консолідації української нації на засадах розбудови власної держави, утвердженні її незалежності.

Ступінь дослідженості проблеми. Не можна сказати, що громадівський рух та його ідеологія взагалі ніколи не привертала уваги дослідників. У всіх загальних курсах української історії та історії політичної думки, починаючи від "Ілюстрованої історії України" М. Грушевського і кінчаючи "Історією України" О. Субтельного, про нього згадується з більшою або меншою ступінню докладності. Об'єднує всі ці роботи теза про культурницький і переважно аполітичний характер громадівського руху. Та ж сама оцінка притаманна і радянським дослідникам, які торкалися у своїх роботах громадівської проблематики. Перші спеціальні студії, присвячені громадам та їх політичним пріоритетам, були зроблені в короткий відносно ліберальний період більшовицького режиму 20-х років XX ст. У той час з'являються статті О. Рябініна-Скляревського, присвячені Одеській, Київській, Єлизаветградській громадам. Побачили світ і перші монографії, присвячені українському національно-політичному відродженню, наприклад, праці: Гніп М. "Полтавська громада". Харків, 1930; Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. К., 1926. Трудною науковою справою, яка зосереджувала свою увагу на тематичні українського національного відродження, став журнал "Україна", який виходив у 20-х роках. Новим надзвичайно важливим кроком на цьому шляху став вихід 6 томів матеріалів з громадського і літературного життя України "За сто літ"

під редакцією М. Грушевського /К., 1927-1937/. В радянські часи громадівської проблематики торкалися в своїх роботах А. Золощенко, З. Першина, Т. Марахов, Д. Корнійчук та деякі інші. За часів незалежності Україна громадівський рух ще не став предметом спеціальної уваги дослідників. Натомість побачили світ матеріали джерельного характеру /збірники статей С. Сфремоча, А. Снявського, Д. Донцова, М. Драгоманова, М. Костомарова та ін./.

Коло джерел, яке може містити в собі відбиття ідейних пошуків і суперечок, що відбувалися у громадах, можна поділяти на чотири групи. Перша і головна - це спогади членів громад про діяльність і внутрішнє життя гуртків. Серед цих документів слід відзначити спогади С. Бгунової-Щербани, Д. Овсяніко-Кулаковського, С. Русової, Є. Чикаленка, М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Антоновича та деяких інших.

Езціпну інформацію про еволюцію політичних поглядів найавторитетнішої громади - Київської - дає листування між цією громадою та М. Драгомановим. Ці документи було надруковано 1938 року Українським науковим інститутом у Варшаві. Їхнє значення не можна переоцінити, адже листування було позбавлене "езспівського" маскування думок, що було характерним для більшості друкованих витупів членів громад.

Третя група джерел - архівні матеріали слідчих та жандармських установ. Вони викликають інтерес з точки зору погляду офіційної державної влади на український рух і простежують, головним чином, революційні тенденції в громадівському русі.

Четверте коло джерел складають друковані праці членів громад. Основа вада цих джерел полягає в тому, що вони передають точку зору не гуртків в цілому, а лише окремих осіб. З іншого боку, позаяк статті здебільшого були розміщені в легальних виданнях, вони не торхаються прямо і конкретно заборонених питань. І все ж ці праці несуть цінну інформацію про політичний світогляд громадівського руху. Статті та матеріали різного характеру містяться в журналах "Основа" /1881-1882/, "Громада" /1878-1879/, "Слово" /1878-1880/, "Основа" /1915/, "Літературно-науковий вісник" /1898-1932/, "Киевская старина" /1882-1906/, "Українская жизнь" /1912-1917/ та деякі інші.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дисертації стало з'ясування шляхів еволюції політичного мислення громадівсько-

го руху від його зародження наприкінці 50-х років XIX ст. і до початку XX ст., визначення його головних етапів, основних характеристик, а також ідейних зв'язків з різноманітними політичними течіями в Російській імперії. Дана мета дослідження обумовлює необхідність вирішення таких завдань:

- виявити суспільні та індивідуально-психологічні передумови зародження громадського руху;
- прослідкувати еволюцію та динаміку політичного світогляду громад;
- визначити головні ідеологічні течії і громадському русі;
- відзначити розбіжності і спільні точки зору в світоглядних настановах різних громад України;
- виявити місце громадського руху в політичному житті Російської імперії;
- сформулювати загальну характеристику політичного мислення громадівства.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше зроблена спроба подати цілісну картину політичної еволюції громадівського руху, робиться спроба аналізу ідеології громадівства як організаційної складової українського національного відродження. Доводиться теза про помилковість поширених поглядів на громадівський рух як на аполітичний і суто культурницький. У дисертації використано досі не відомі документальні матеріали, найважливішим з яких є оповідь про спробу організації у 1883 році першої в історії України політичної партії.

Теоретична й практична цінність дослідження полягає в тому, що вперше подається цілісний аналіз політичної думки громадівського руху - першого етапу українського національного відродження. Результати дослідження можуть бути використані при розробці державних програм національного відродження. Запропонована робота може допомогти в подоланні шкідливих антадержавницьких політичних течій, спрямованих на розчленування єдиного національного і територіального простору України.

Матеріал цього дослідження доцільно використати при розробці і викладенні таких проблем навчального курсу як "стиполітологія", а також питання політології і соціології, пов'язаних з урахуванням національних процесів.

Апробація роботи, публікація результатів дослідження, структура та обсяг дисертації. Результати дослідження знайшли відображення в доповідях на науковій конференції "Культура півдня України" /Запоріжжя, 1991/; на науково-практичній конференції "Українознавство і гуманізація освіти" /Дніпропетровськ, 1993/; на науково-практичній конференції "Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення" /Одеса, 1993/; на шостій Всеукраїнській науковій конференції з історичного краєзнавства /Луцьк, 1993/, а також у книзі "Одеська громада" /Одеса, 1994/. Результати наукового дослідження знайшли відображення в 9 публікаціях загальним обсягом 6,1 др. арк.

Структура дисертаційної роботи зумовлена логікою дослідження, яка виходить з поставленої мети й основних завдань. Робота складається із вступу, трьох розділів, заключної частини, списку основної використаної літератури.

На захист вносяться такі положення:

- громадський рух як суспільне та політичне явище зародився в умовах проведення капіталістичних реформ у Російській імперії;

- українофільство не може вважатися національним варіантом аполітичного культуризму - це була політична течія аргументованого заперечення державницьких змагань в ім'я потужного культурного і цивілізаційного стрибка українського народу;

- у 70-х роках XIX століття панівною ідеологією громад стає соціалістична доктрина прудонівського зразка;

- універсальним способом соціального прогресу вважалася ідея федералізму, яка в умовах того часу являла собою принцип усеомітності української політики;

- відсутність позитивної реакції з боку російських революціонерів, лібералів і урядових кіл до українського відродження сприяла громадській рух у бік вироблення націоналістичного світогляду.

Методологія дослідження, предмет і об'єкт роботи. При вирішенні завдань дисертації автор намагався керуватися принципами об'єктивного аналізу та історизму. Важливе місце у праці посідає метод емпіричного аналізу, основу якого складали мемуарні, архівні, документальні матеріали. Метод системного аналізу дозволив авторові опрацювати документальний матеріал, зв'язи до єдиної ло-

тічної конструкції численні дрібні і розпорошені факти, хоча, взяті окремо, ці факти, здавалося б, не мали практично ніякої корисної інформації. Широко використовується також метод порівняльного аналізу, який дозволив визначити як ідеологічну специфіку кожної окремої громади, так і місце політичної ідеології громадівства серед політичних течій в Російській імперії другої половини XIX в.

Предмет роботи становить українське національне відродження другої половини XIX століття.

Об'єктом дослідження цієї праці є політичний аспект громадівського руху другої половини XIX століття. Незважаючи на те, що процес національного відродження відбувався у формі громадівського руху, він був явищем значно ширшим, ніж останній. Так сталося, що відомі ідеологи українського національного відродження, такі як М.Костомаров, П.Куліш, М.Драгоманов, С.Подолянський, тільки в окремій і доволі короткій періоді свого життя були членами тієї чи іншої громади. І хоча вони підтримували стосунки як з громадами в цілому, так і з окремими членами, більша частина їхнього теоретичного доробку не може враховуватись під час визначення політичного світогляду громад. Предметом дослідження цієї праці є саме еволюція політичного мислення громадівського руху, а не весь комплекс політичних ідей, породжений українським національним відродженням другої половини XIX століття.

Обсяг дисертації - 173 сторі., список літератури складає 154 назви, а також 39 одиниць зберігання архівних фондів.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПІДСУМКОВІ ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі - "Характеристика українофільства як ідеології першого етапу громадівського руху" - розглядається процес формування громад, суб'єктивні особливості цього процесу, подається політологічний аналіз ідеології українофільства і подається наступні висновки.

На початку XIX століття ідея існування окремого українського етносу була далеко не самоочевидною не тільки для інтелектуальної еліти інших народів, а й для освічених кіл українського суспільства. Хоча пам'ять про козацькі часи і була глибоко вкорінена в українському суспільстві, однак вона пробуджувала або погасала за часами "вольності", або підживляла претензії укра-

їнської шляхти на рівноправність з російським дворянством. Писання піонерів українського відродження не містили в собі щось політичної програми.

З зародженням громадівського руху, коли у 1858 році у Петербурзі закладається перша громада, починає вироблятися ідеологія національної емансипації українського народу, яка отримала назву українофільства. Громадівці, зокрема, вважали, що коли гине держава, тоді занепадає політична самобутність нації, але відроджується в новому розквіті її культурна творчість.

Ця, по формі, була теорія частого культурництва в національному русі, яка начебто відкидала політику і державницькі змагання задля вищих інтересів культурного цивілізаційного стрибка. Початок вияву національної самосвідомості ця теорія жорстко пов'язала з фактом політичного занепаду, а вияв культурної духовної творчості поставала незрівнянно вище творчості державної. Держава як структура, збудована на насильстві, ставала чимось позаморальним, бо протистояла нормальним потребам людини і суспільства. Народи, що розвиваються органічно, на думку діячів тогочасного українського відродження, потребують об'єднання і координації зусиль лише в природних соціумах, кордони яких співпадають з кордонами етносів. Таким чином, для громадівців категорія держави була річчю протилежною і ворожою ідеї нації. Лише федерація общин у межах нації і федерація націй у межах людства були, на їхню думку, продуктом природи. Ніде не виступавши проти існуючого режиму і російської державності, ідеологи громади, проте, пропагандою ідеї органічного федералізму, редукцією держави до системи самоврядних культурних спільнот, звенуваченням держави в аморальності, по суті, заперечували існуючий державний лад. З цієї концепції виходили наступні практичні наслідки: не політика — а культура; не боротьба — а копітка праці, не бунт — а терпіння. Ось шлях, який накреслила українському відродженню його тогочасні ідеологи.

Течія ця, започаткована Петербурзькою громадою, дістала назву українофільства. Українофільство прийшло на зміну козакофільству, хлопоманству, аматорському етнографізму. На відміну від попередніх течій українофільство претендувало на певну ідеологічну спрямованість, а відтак являло собою справжню громадську течію. Українофільство порвало з традицією козацької державності і

перейшло на народницькі поезії, державність і змагання за неї відкидалась заради розкріпачення руху культурного відродження. Саме за це в літературі за ним закріплювалася характеристика культурницького аполітичного руху. Однак навряд чи це справедливо. Аполітичними, властиво, були етнографічні і фольклористичні уподобання попередників. Українофільство ж було ідеологією аргументованого заперечення політичних і державницьких аспірацій, а отже, було політичною течією. Українофільство ставило перед своїми adeptами моральні імперативи діяльності. Воно вимагало свідомої відмови від політики не внаслідок незацікавленості, а в ім'я іншої мети – зосередження сил на культурному оформленні української нації. По суті, це була на той час цілком практична стратегія концентрації зусиль на справі культурного і національного усаможіннення української нації.

Головним інструментом української акції ставала освіта. Не даремно справа народних шкіл, яка захопила українське суспільство, стала поштовхом для створення громад в Україні. Такі громади утворились в Харкові, Полтаві, Чернігові та Києві.

З часу появи Київської громади /1861 р./ жоден прояв українського життя не може розглядатись інакше, ніж у зв'язку з нею. Інтелектуальна атмосфера у Києві кінця 50-х – початку 60-х років значно відрізнялась від ситуації в іншому університетському місті України – Харкові. Розташований на кордоні "російської" лівобережної і "польської" правобережної України, Київ перетворився на центр гострої міжнародної напруги. Не випадково, що протистояння польського і російського патріотизмів призвело саме тут до зародження потужного українського патріотизму. В цій загостреній атмосфері не випадковим був і той факт, що ініціаторами, генераторами і найбільшими репрезентантами українського руху стали саме вихідці з польщиня і російщини, відповідно В. Антонович та М. Драгоманов. На той час це було явищем досить типовим – як наслідок синтезу європейського демократизму в душі французьких просвітяків та вихолощеного романтичним етнографізмом народництва. Публічним виправданням цього переходу стала надрукована в "Основі" "Сповідь" В. Антоновича, яку Київська громада вважала своїм кредо.

Головним завданням громадівці вважали доведення існування великого і самобутнього слов'янського народу. Довести існування на-

роду — означало автоматично визнати за ним певні історичні права і визначити місце, яке він займає в стосунках з іншими народами. Стаття М.Костомарова "Два русские народности" надовго стала "катахізісом" українського визвольного руху. Зміст статті полягав у дослідженні історичного генезису українського народу, в доказах його специфічного і відмінного від росіян історичного шляху. Можна сказати, що громадівці знайшли в українському народі виправдання своїх ліберальних ідей, так само як соціалісти-народники відшукали в російській сільській общині виправдання свого соціалізму. М.Костомаров спокушав російських лібералів можливістю у справі боротьби за ліберальні реформи знайти собі союзника в українському народі, який з огляду на властивості національного характеру і за умов вільного національного розвитку стане на бік прогресивних змін.

Не можна не помітити, що українська національна програма, вкладає в статтях "Основи", хоча і протистояла асиміляційним прагненням як польського, так і російського суспільств, однак сприймала пануючу російську державність і рішуче відкадала польські претензії на українські землі. Втім, у Полтавській громаді, де український національний характер був виражений природніше, були помітні менш лояльні до Росії настрої. Так, член Полтавської громади Кулик став на оборону українського рянку, в цілому вірно змальовувавши стан України як колонії. Спостерігались у громаді і певні революційні уподобання, менше там було поваги до лібералізму і конституціоналізму. Та в цілому і програма Полтавської громади не виходила за межі українофільства.

Громадівський рух 60-х років виколисав два таких фундаментальних принципи як рішуче несприйняття сепаратизму і неприпустимість нав'язування народу будь-яких політичних доктрин. Отже, для громадівства тих часів були характерними: впевненість у природній нездатності українського народу до державотворення, переконаність у позаморальності категорії "держави", зречення політичних державницьких аспірацій в ім'я потужного культурного і цивілізаційного стрибка, панславізм і федералізм як природна основа самоорганізації суспільства. Максимум прагнень для України, на думку громад, — автономія, яка мислилась як справа століть. Вільний розвиток культури українського народу, його освіта — вершина практичних завдань для них.

У другому розділі -- "Соціалістичне народництво громад 70-х років XIX ст." -- автор розглядає ідеологію громадянства періоду, коли громада відчутно стала на шлях політичного радикалізму. У 70-х роках єдиними усталеними громадами України були Київська та Одеська, які не припиняли свого існування до самої революції 1917 року.

Відновлення діяльності громад на початку 70-х років не було випадковим. То був час загального похвалення громадського життя в Російській імперії, що сильно додавало активності й українському рухові. До того ж, це був час певних ліберальних полегшень, що дозволило Київській громаді легалізувати свою діяльність під явиською Шибденно-західного відділу Російського географічного товариства. Кредо громадського руху цього етапу, за формулюванням Л.Смоленського, полягало у наступному: 1/ народність кожної країни визначається за її сільським населенням; 2/ хто живе постійно в даній країні, той зобов'язаний служити її інтересам, тобто інтересам її народу. В громадах були представлені люди дуже широкого політичного спектру. Тут були і свої "праві" і свої "ліві" -- радикали, які зі злізнуттям поглядали на революційну методи народників.

Одеська громада надавала більше можливостей для плюралізму думок, аніж Київська, в якій жорсткіше ставилося питання української національно-культурної автономії. Одеська громада була значно радикальнішою і соціальною за Київську. У ній дуже серйозно вивчалась тогочасна суспільна думка, там студіювали К.Маркса, Е.Прудона, О.Конта, захоплювались працями Г.Спенсера і в філософському плані сповідували позитивізм. Саме тому у соціології вони вбачали той могутній інструмент, за допомогою якого можливо буде ефективно сприяти соціальному прогресу людства. Соціологічні зацікавлення одеського українського гуртка виразно переважали над історичними та етнографічними. Одеська громада на той час суттєво не вплинула на стан українознавчих студій Одеського товариства історії та старожитностей, на відміну від Київської, де аналогічні наукові інституції підпадали під контроль українських діячів.

Такий підхід призвів до появи цілої низки статей та праць соціологічного спрямування, створених, головним чином, представниками молодшого покоління Одеської громади. З політичних теорій громадівці віддавали перевагу соціалістичним доктринам. Зацікав-

леність соціалістичною проблематикою виразно проступала в соціологічних писаннях. В цілому Одеська громада перебувала під впливом російського народництва з його упаданням перед російською земельною общиною. Однак соціалістичні погляди громадівців до деякої міри переросли народницькі рамки, бо в існуючих в Україні общинних формах вони вже не бачили сили, спроможної протистояти зростаючому капіталізові. Цінність існуючих общин для них полягала перш за все в тому, що вони являли собою доказ принципової можливості майбутнього справедливого суспільного ладу, заснованого на колективних формах праці. Соціалістичну ж перспективу громадівці пов'язували з народженим робітничим рухом. Тісні зв'язки з робітничим гуртком Заславського підтримували Ф.Щербана та Є.Борисов. Про задіявненість громадівців робітничим рухом свідчать і їхні дописи до жечевської "Громади".

Отже, соціалістична ідея громадівців являла собою щось середнє між російським народництвом і тодішнім європейським соціал-демократизмом. Широкі розбіжності серед членів Одеської громади спостерігалися з приводу методів політичної діяльності: від позицій поміркованого лібералізму до радикального революційного напрямку. Однак навіть серед найбільш революційно настроєних членів Громади метода політичного терору прихильників не знаходили. Цікавою особливістю Одеської громади було те, що, на відміну від Київської, в ній носіями виразних радикальних тенденцій виступали представники "старої" Громади, в той час як представники молодшого покоління Одеської громади віддавали перевагу науково-освітній праці.

Питання національного буття України зймали місце лише у внутрішньому житті Одеського гуртка. Зовні Громада репрезентувала себе, головним чином, з соціального боку. Про це свідчать і арешти, які були наслідком викриття революційних зв'язків громадівців, а не результатом висунення ними національних домагань. Ідея самостійності України не знаходила прихильників серед членів Громади. Їх улюбленою мрією була федерація рівноправних слов'янських народів у єдиній російській державі.

В міру того, як у країні поширювався і набирав сили революційний рух, радикальні політичні тенденції захоплюють і Київську громаду. З одного боку, політична активність народників мимоволі

привернула до себе увагу, з другого - Київській громаді властивим було прагнення використувати для власної популяризації будь-які суспільні обставини. На початку 70-х років громада прагнула скористатися ліберальною позицією київських урядовців, у 1875-1876 роках під час Герцоговлянського повстання, сербсько-турецької війни і загальної зацікавленості слов'янським питанням громада фактично поставила під свій контроль діяльність Київського слов'янського комітету. Під час конституційного акціотажу з приводу реформ Лоріс-Мелікова громада рішуче відкидає свою донедавна яскраво опозиційну щодо уряду настроєність. Не буде помилкою стверджувати, що така тактика громада була ініційована статечнішою і націоналістичнішою частиною гуртка і особисто В. Антоновича. Однак в міру того, як революційний рух набирає сили і починає притягувати до себе увагу суспільства, соціально-політична тенденція бере гору, і репрезентантом гуртка в цей час стає М. Драгоманов.

У 1876 році громадівська молодь революціонується, зростає її чисельність. Вона вирушає в села пропагувати народницький соціалізм. Стара громада активно спряяла у цьому, надсилаючи кошти і революційну літературу. Громадівці позаряли на такий рух молоді як на своєрідну "місіонерську" діяльність, котра повинна була поширити громадівський рух на весь український терен, витіснявши з нього російські народницькі організації. В середині 70-х громада активно намагається перехопити революційний народницький рух, замкнувши його на себе, створити конкуренцію російським народникам у справі пропаганди. Програмою тодішнього громадівства стало "Переднє слово" до заснованого в Женеві часопису "Громада", де проголошувалась солідарність громадівства з європейським соціалістичним рухом і через висловлену там ідею федералізму як універсального засобу соціального прогресу громадівці заманіфестували себе прибічниками анархічного крила соціалістичного руху.

Особливість громадівської програми цього етапу полягала в тому, що вона поєднувала анархістські мрії з конституційними вимогами та визнанням необхідності політичної боротьби і конституційного устрою. Прудонівський соціалізм громад справлявся на гіпертрофовано-розвинену ідею народництва, згідно з якою вся політична ініціатива повинна вироблятися самим народом. Програма заявляла про право українського народу на вільний розвиток на своїй

етнічній території, але не виступала за утворення на цій території національної держави. Отже, вона була позбавлена державотворчих змагань.

У 70-х роках XIX століття під час наростання загальноросійського революційного руху спостерігалась потужна прогресуюча політизація українських громад. Тісна взаємодія Одеської громади з Київською, сталі зв'язки громад з Драгоманівським женецьким центром, об'єднання зусиль трьох українських гуртків для організації видання журналу "Громада" та влаштування підпільної друкарні свідчать про те, що наприкінці 70-х років XIX століття визріли умови для створення в підросійській Україні єдиної національної політичної організації. Наслідком таких умов стала спроба створення у 1833 році першої української політичної партії.

Намагання громад усунути з українського терену російські народницькі організації вилились у запеклу дискусію з приводу федералізму в побудові опозиційних урядові організацій. Народовольці рішуче заперечували цей принцип і здебільшого через те, що в Україні, на їх думку, не було реальної політичної сили, з якою можна було б встановити федеративний зв'язок. Намагаючись створити подібну силу, член Одеської громади В. Мальковський у 1833 році зробив спробу створити соціально-революційну політичну партію на федеративних засадах. Федералізм, який виступав як причина організації партії і як її головний принцип, був реакцією українських діячів на централістські зазіхання російських революціонерів і тому являв собою принцип усамостійнення української політики в умовах того часу.

Прибічники створення української соціально-революційної партії виступала як найбільш радикальне українське політичне угруповання, і тому дуже важливо простежити відмінності в програмах української партії і радикальних течій російських народників. Українські радикали не вірили у чудодійну силу революції, вони були переконані, що прогрес — то довга справа, і що суспільство оновлюється еволюційним шляхом, на якому можливі не одна і не дві революції. Українська радикальна політична думка відкидала методи тероризму та політичного шахрайства, подібного "чигарянській змові". Моральність політики української партії полягала і в тому, що вважалось неприпустимим провокувати населення на невідому бо-

ротьбу, пікавам є і гасло – не впровадувати в життя ніяких змін без визначення на те волі та бажання народу.

Реалізм програми української соціально-революційної партії полягав у визнанні добродійності запровадження конституційного ладу і бажанні провадити економічні та соціальні реформи правовими методами. Національне питання займало в програмі мінімальне місце. Фактично воно зводилось лише до проблеми національної культурної автономії. Як не дивно, питання майбутнього України як національно-територіальної цілості зовсім не розроблялося в програмі. І це було, безумовно, значним кроком назад навіть у порівнянні з програмою Каряло-Мефодієвського товариства. Програма ніяк не торкалася проблеми майбутнього державного статусу України. Взагалі писання членів Української партії свідчать, що проблема державності випадала з поля зору цих діячів, розчиняючись у туманних мріях про майбутній федеративний устрій. Цей федералізм також не розроблявся ними як чітко продумана система. Вона водила звертати на шлях утопій, на зразок того, що державні одиниці в майбутній Російській федерації повинні бути територіально ув'язані з можливістю утримувати університет та ін. Спроба створити соціально-революційну партію була найвищою пленкою, якої спрямігоя досягти громадівський рух у політичній сфері.

У третьому розділі – "Формування націоналістичного світогляду в громадівському русі" – автор простежує зародження і розвиток націоналістичної ідеології в громадівському русі з другої половини 80-х років до 1900 року.

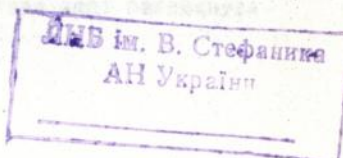
З зовнішнього фоку громади в практичній діяльності повертаються до програми українофільства – працівата переважно в науковій і літературній площинах. У 1885 г. Київська громада ляотом до Драгоманова фактично розв'язала свою женеvську філію. Подальше лє-стування оформило розгол громадівського руху. В основу зміни програми було покладено переорієнтацію на оутє національчї цінності, боротьбу за національне визволення і культурне усамостійнення українського народу. Драгоманівська течія відокремлюється від громадівського руху. Нова течія, що запанувала в громадах, мала наступні характеристики. По-перше, – це примат боротьби за національні права. По-друге, громадівський рух узяв на озброєння історичну державницьку традицію, принципове зречення якої ознаменувала-

до появи українофільства початку 30-х років. Головним завданням громад ставала протидія будь-яким асиміляторським тенденціям, звідки б вони не витікали. Громади зракалися спроб діяти порозу-чіння з будь-якими російськими політичними течіями. Федерация ще залишалася фундаментальним принципом, але шляхи її ведуть на Захід, до слов"янської спільноти без участі Росії. Громадівці ви-ношують ідею організації своїх сил як "народного фронту", а не в якості партій. Найважливіший документ, котрий характеризує ідео-логію нової тенденції громадівського руху і фактично є його про-грамою, - це написані Б.Грінченком "Листа з України Наддніпря-нської". Програма ця може бути охарактеризована як квазінаціона-лізм з елементами формального лібералізму і воєвничого куль-турництва.

Зміна ідеологічних орієнтирів значно послабила політичну ак-тивність громад, але дозволила організаційному зміцненню громадів-ського руху, що призвело до інтеграції окремих громад в єдину За-гальну Організацію, що утворилася у 1897 році. Квазінаціоналіста-чний напрямок "старих громад" позначився на молоді таким чином, що замість характерного для студентства соціального радикалізму 70-х років в їх середовищі вже з початку 90-х запанував націона-лістичний світогляд, поєднаний з дуже аморфним та інфантильним політико-соціальним доктринарством. Отже, в міру того, як консолідувався громадівський рух, його програма неухильно дрейфувала в бік націоналістичної ідеології. Не випадково, що завершення гро-мадівського періоду українського національно-політичного відрод-ження ознаменувалось якісним організаційним та ідеологічним стриб-ком. Не випадково, що програмовим документом першої української політичної партії - РУП стала саме стаття М.Міхновського "Само-стійна Україна". Це був перший публічно викладений продукт укра-їнської націоналістичної думки, який ознаменував собою народжен-ня ідеології націоналізму, котра вперше написала на своєму прапо-рі гасло: "Одна, єдана, неподільна, вільна, самостійна Україна". Отже на третьому етапі розвитку громадівського руху головним ідео-логічним принципом ставала ідея нації, яка диктувала відповідну систему політичних пріоритетів. Саме на цьому етапі громадівський рух почав виколасувати ідею національної державності.

Основні положення дисертації викладені автором у таких публікаціях:

1. Одеська громада. - Одеса. - 1994. - 5,27 друк. арк.
2. Одеська громада 70-х рр. XIX ст. // Культура півдня України. Матеріали наукової конференції. Запоріжжя. - 1991. - 0,2 друк. арк.
3. Федералізм як принцип і головна причина організації і української політичної партії // Українознавство і гуманізація освіти. Теза доповідей науково-практичної конференції. - Дніпропетровськ. - 1993. - 0,2 друк. арк.
4. Українські радикали // Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення // Тези доповідей і виступів на Всеукраїнській науково-практичній конференції. - Одеса. - 1993. - 0,2 друк. арк.
5. Особливість ідейної еволюції Одеської громади // Тези доповідей на Шостій всеукраїнській науковій конференції з історичного краєзнавства. - Луцьк. - 1993. - 0,2 друк. арк.

Болдырев А.В. Политическое мировоззрение украинских громад /втор. пол. XIX века/.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – история и теория политической науки. Одесский государственный университет. Одесса. 1995.

Диссертационная работа на соискание научной степени кандидата политических наук представлена в виде рукописи и содержит исследование путей эволюции политического мировоззрения громад. В работе определены основные этапы и характеристики громадского движения, исследованы влияния на него европейских и российских политических доктрин.

Boldyrev O. "The political thought of Ukrainian hromads (second part of XIX cent)"

The dissertation paper is submitted in fulfillment of requirement for the degree candidate in political sciences in speciality 23.00.01 – History and theory of the political science.

Odessa State University. Odessa, 1995

Submitted paper contains the research of the evolution of the hromads political thought. The general etapes and characteristics of the hromad movement are determbied in this dissertation worke as well as the impacts from the European and Russian political doctrines.

Ключові слова: ідеологія, політичні світогляд, соціалізм, націоналізм, політична доктрина.

Подп. и печати 13.09.95г. Формат 60x84 1/16.
Об"єм I, Оп. л. 0,7уч. изд. л. Заказ № 713/3. Тираж 100 экз.
Гортинография Одесского управления по печати, цех №3.
Ришельевская 49.

454760

AB 32.919

AB 32.919